

ZARABOG STONE PICTURES AND ITS PLACE IN THE HISTORY OF CENTRAL ASIAN PRIMARY ART

Ashurova Ulguzi kizi

Termez State University, 2nd year master's degree in "History of Uzbekistan"

<https://doi.org/10.5281/zenodo.4726597>

ARTICLE INFO

Received: 25th April 2021
Accepted: 27th April 2021
Online: 29th April 2021

KEY WORDS

Ya.A. Gulomov,
A.Kabirov, V.A. Oskin,
M.Xojanazarov, A.N.
Kholmatov, Zarausay,
Sarmishsay, schematic,
contour, shadow style,
patterned and contour
shadow, A.A.Formazov,
Uzbek-Czech international
archeological expeditions,
Sh.B. Shaydullayev,
Ladislav Stancho.

ABSTRACT

This article summarizes the study, antiquity, research of local and foreign scientists, expeditions in recent years on the territory of Uzbekistan.

ZARABOG TOSh SURATLARI VA UNING ЎRTA OSIЁ IBTIDOIY SAЪNATI TARIXIDA TUTGAN ЎRNI

Ашурова Улғўзи Исроил қизи

*Термиз давлат университети магистратура бўлими “Ўзбекистон тарихи” йўналиши
2-босқич магистранти*

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 25-aprel 2021
Ma'qullandi: 27 -aprel 2021
Chop etildi: 29-aprel 2021

KALIT SO'ZLAR

Я.Ф. Фуломов, А.
Кабиров, В.А. Оскин М.
Хўжсаназаров, А.Н.
Холматов, Зараутсой,
Сармишсой, схематик,
контур тарзда, соя
услубида нақидор

ANNOTATSIYA

Мазкур мақолада Ўзбекистон ҳудудидаги қоятош суратларининг ўрганилиши, саналаштирилиши, маҳаллий ва хорижий олимларнинг тадқиқотлари, сўнги йилларда амалга оширилган экспедициялар ҳақида яқуний хулосалар келтирилган.

*безакли ҳамда контур-
соя шакли, А.А.
Формозов, Ўзбекистон -
Чехия халқаро
археологик экспедицияси,
Ш.Б. Шайдуллаев ва
Ладислав Станчо*

Ўрта Осиё худудида маданий қатламга эга бўлган тош асри ёдгорликларидан ташқари аждодларимизнинг турмуш тарзини, маданиятини, санъатини, ҳатто урф-одатларини умуман, биз учун жуда аҳамиятли маълумотлар берувчи яна бир ўзига хос бўлган, ёдгорликларнинг бир тури тоғлардаги силлиқ қояларга айнан ўша аждодларимизни ўзлари томонидан чизиб қолдирган расмлардир. Ўрта Осиё тоғли худудларида бундай суратлар кўплаб учрайди. Ўрта Осиё хусусан Ўзбекистон миқёсида қоятош расмларига эътибор XIX аср охирларида Н.А. Наследов, Н.С. Ликошин, Д.М. Граменицкий, Н.И. Веселовский каби олимлар тадқиқоти билан бошланган бўлсада, лекин том маънода мазкур турдаги ёдгорликларнинг илмий асосда ўрганиш ишлари ўтган асрнинг 40-50 йилларидан бошланади. Бу изланишлар М.Е. Массон, М.Э. Воронец, Х.А. Алписбаев, Б.В. Лунин, Г.В. Парфёнов, А.А. Формозов каби олимлар фаолияти билан боғлиқ.

Ўзбекистоннинг тоғлик худудларида мавжуд бўлган қоятош расмларни топиш ва тадқиқ қилишда Я.Ф. Ғуломов, А. Кабиров, В.А. Оськин, М. Хўжаназаров, А.Н. Холматовларнинг хизматлари катта. Ўзбекистонда қоятош расмларининг энг ноёб намуналарига мутахассислар хулосаларига кўра Зараутсой, Сармишсой, Биронсой, Теракисой, Жарсой, Тутлисой, Қоронғи-унгирсой, Чадансой, Шўрабулоқсой, Карақиясой, Хўжакентсой ва бошқаларни киритиш мумкин. Бу жойлардаги қоятошларда

Ўзбекистонимизни қадимги ва ҳозирги ҳайвонот оламини акс эттирувчи ажойиб расмларни кўришимиз мумкин. Улар ибтидоий буқалар, одамлар, узун қилич, ханжар, ўқ-ёй, ўқдон, дубулға, қопкон, арқон, қалқон, ниқоб каби тасвирларни ҳам кўплаб учрашидир. Ўзбекистон худудида шу кунгача аниқланган 150 га яқин қоятош суратлари орасида энг қадимгилари Сармишсой ва Зараутсой қоятош тасвирлари ҳисобланади. Ўз бағрида қадимий суратларни сақлаб келаётган Сармишсой Зарафшон дарёси ўрта оқимининг ўнг томонида ястаниб ётган унча баланд бўлмаган Қоратоғнинг жанубий ёнбағрида, Навоий шаҳридан 40-45км шимоли-шарқда жойлашган. Сармишсой суратлари ҳақида дастлабки қисқача маълумот 1958 йилда даврий матбуотда эълон қилинган. Кейинги йилларда академик Я.Ф. Ғуломов раҳбарлигидаги Мохандарё экспедицияси аъзолари А.Р. Муҳаммаджонов, М.Р. Қосимов, Ў.И. Исломов, Н.Х. Тошкенбоев ва бошқалар Сармишсой ҳамда Қоронғиунгурсойда илмий кузатишлар олиб бордилар. 1964 йили Н.Х. Тошкенбоевнинг кузатишларининг дастлабки натижалари ҳақидаги мақоласи эълон қилинган. 1968 йили Санкт-Петербурглик биолог олим В. Танайсичук Сармишсой суратлари ҳақида мақола ёзган. 1966-1967 йилларда А. Кабиров бу ердан 2000 га яқин қоятош суратлар аниқлайди. Айнан шу соҳада Ўзбекистонда биринчи бўлиб, А. Кабиров «Ўзбекистонда қоятош суратларини ўрганиш» мавзусида

номзодлик диссертациясини ёқлади. 1969-1970 йилларда Сармишсой суратларини ўрганиш учун махсус илмий гуруҳ тузилди ва Қоратоғнинг Тонготар, Бирон, Гуртут, Қиличлик, Тойтуёк, Корачарвоқ, Умартал, ҳамда Найманчаликсой каби даралардан янги ёдгорликлар топилди. Сармишсой суратлари мазмуни ҳамда ифода этилган манзарали жиҳатдан хилма-хилдир. Бу ердан жами 3500 та тасвир аниқланган бўлиб, 40 турга ажратиш мумкин. Бу суратлар ишланиш услубига кўра схематик, контур тарзда, соя услубида нақшдор безакли ҳамда контур-соя шаклдаги турларга ажралади.

Тош асрида ишланган қоятош суратларини сақлаб қолган ёдгорликларидан яна бири Сурхондарё вилоятидаги Зараутсой атрофида жойлашган. Зараутсой дараси Кўхитантоғининг шимолий-шарқий этакларида, Термиз шаҳридан 110 км шимоли-ғарбда Шеробод тумани ҳудудида жойлашган. Даранинг ўнг томонида қатор ғорлар ва харсанг тошлардан иборат айвонлар мавжуд бўлиб, уларнинг деворлари ва томларига қизил охра билан қадимий расмлар чизилган. 1940, 1943-1945-йилларда бу ерларда бир неча маротаба экспедиция уюштирилган. Натижада қизил бўёқда чизилган 200 дан ортиқ тасвирлар топилган. Бу жойдаги тўртта ғорда суратлар аниқланган бўлиб, биринчи ғорда бешта, иккинчисидан ўнта ва учинчисидан учта расм топилган. Тўртинчиси бошқаларга нисбатан каттароқ. Бу расмларда ҳўкиз овлаш композицияси акс эттирилган. Зараутсой суратларини биринчи бўлиб ўрганган Г.В. Парфёнов уларни бешта даврга палеолит, мезолит, неолит, бронза ва сўнгги даврларга ажратган. Ушбу суратларни Италия ва Африканинг палеолит даври қоятош суратлари билан ўхшашлигини

таъкидлаган. А.А. Формозов эса Зараутсойнинг энг қадимги расмлари мезолит, неолит, энеолит даврларга ҳослигини таъкидлаган. А.А. Формозов бу расмларни палеолит даври билан саналашга кескин қарши чиқиб расмлардаги ўқ-ёй ва итлар мезолит давридан олдин бўлиши мумкин эмас деб оқилона фикрни билдиради. Негаки ўқ-ёй мезолитда овчиликнинг асосий қуроли даражасига кўтарилган. Зараутсой қоятош расмлари жами 246 та мавжудлиги аниқланди. Бизнинг фикримизча, ҳозирги замон талаби асосида Зараутсой суратларини қайта ўрганиш вақти келди. Негаки ўтказилган энг сўнгги экспедиция XX асрнинг 70 йилларида олиб борилган асосий иш расмлардан шаффоф қоғозларда нусха кўчиришдан иборат бўлган. Ҳозирги кунда эса сезгирли ниҳоятда кучли электрон фотоаппаратлар пайдо булди. Ёритгичлар ёрдамида суратларни қайта фото расмларга олиш, илгари номаълум булган янги расмларни кашф қилиш имконини беради.

2015 йилда Сурхондарёнинг ибтидоий санъат тарихини ўрганиш бўйича яна бир муҳим янгилик қилинди. Ш.Б. Шайдуллаев ва Ладислав Станчо раҳбарлигидаги Ўзбекистон - Чехия халқаро археологик экспедицияси Шеробод туманининг тоғли Зарабоғ қишлоғи яқинида 42 та тош суратлар, 2016 йилда эса Ш.Б. Шайдуллаев ва Х. Ойназаровлар яна 72 та тош суратларни аниқлади. Суратлар юмшоқ таркибли қора тошларга чўкичлаб ишланган. Тош, жез, темир, пўлат ёки бошқа хилдаги қаттиқ буюмлар ёрдамида ўйиш, уриб чўкичлаш, чизиш, тирнаш ва ишқалаш натижасида ишланган. Суратларда Сурхон воҳасининг қадимги ҳайвонот дунёси ифодаланган. Тоғ эчкиси, оху, туя, от, ит, чаён, тошбақа каби ҳайвонлар одамлар билан ягона

композицияда чизилган. Зарабоғ тош расмларнинг илмий аҳамияти шундан иборатки, у Ўзбекистон худудида илк санъат намуналарининг пайдо бўлиши ривожланишини илмий асослайди. Қадимги аҳолининг мифологик ва диний дунёқарashi, тасавури бўйича илмий манба бўлиб хизмат қилади. Зарабоғ тош суратлари даври дастлабки фаразларга

кўра сўнгги бронза, илк темир асрларига оид. Бу тарихий маданий ёдгорликни ҳозирги ҳолатидагидек қилиб сақлашни таъминлаш, уларни ҳар томонлама ўрганиш ва келажак авлодга етказиш бизнинг асосий вазифаларимиздан биридир. Бугунги кунда Зарабоғ тош суратлари устида олиб бораётган илмий тадқиқот ишлари давом этмоқда.

Адабиётлар рўйхати:

1. Кабиров А , Сагдуллаев А Ўрта Осиё археологияси Ўқитувчи 1990
2. Формозов А.А Очерки первобытному искусству; наскальные изображения и каменные изображения эпохи камня и бронзы на территории СССР. Москва 1999

Қўшимча манбалар:

A. Augustinova, L. Stancho, L. Damashek, O. Khamidov “ Archeological Survey in the oases of Maydon and Goz in the Piedmont of the Kugitang Mountains” Preliminary report for season 2017

1. A. Augustinova, L. Stancho, L. Damashek, SH. Shaydullayev “Archeological Survey in the oases of Zarabag, Karabag and Kampyrtepa in the piedmont of the Kugitang mountains ” Preliminary report for season 2016 and 2017